

خردترین۔ مرا صرف ضرورت قلم و دوات و گاہے آں ہم نہ چہ من در حافظہ اشعار خود محفوظ
می تو انم کرد و تونہ صرف ضرورت قلم و دوات واری۔ بل ترا ضرورت قلم است و نیز نگہائے
کوناگون و بقلموں کہ بجز ایشان تصویر شوح نتواند شد۔ و یک صفت در شعر من این است
کہ من از زور کلام عدم الوجود را بہ وجود می آرم نشنیده "من البیان السحر" و تو صرف خاک کہ موجود
بکشتی پس آں قدرت کہ مرا حاصل است۔ ترا در جنت میسر نیاید۔ ای نقش طراز گردن فرارے

بارے گرت بگور عزیزاں گزر بود از سر بنہ غور کیانی و سروری

کا شجا بدست واقعه بینی خلیل را در ہم شکستہ صورت بہتہائے آوری

مصور۔ چکنم۔ لافہائے شہا بہ حد۔ و شخی ہائے تولا تعد۔ موقلمائے مانی و ہنرا و تا ہنوز
فرسودہ نشد۔ باید کہ مشتی از خرد واری پیش کنم۔ و یک دنیا را تا بل خود گردانم چشم ہوش بکشاو
بیس نقش خسرو شیریں بشیریں قلمی من تازہ بل بہ غانہ تا کنوں رونق می دہند۔ نگار خانہ
چین تا الحال ضرب المثل عالم است ہزار ہا امرائے ثریا پاشگاہ و سلاطین صاحب چشم دجاہ و
حکما و علما و صلحا و عرفا ازین بہاں گزشتند۔ من صورت ایشان را تا ہنوز در مرقع خود نقش
و مرسم دارم و تو اگر بینی بہ ہیں۔ و این کار من تا اب جاری رہاند۔ و خود ہستی شہا بدست من است
من بعد از قوت شہا صورت تو محفوظ دارم۔ بل در بائیسکوپ بہ تصویر خود در اکالہ می توان
دید۔ و نیز متحرک ہم حالا بگو۔ تو محتاج من ہستی۔ یا من محتاج تو۔

شاعر۔ شاید ترا معلوم نیست کہ من بادشاہ اقلیم سخن ہستم۔ و قلم شمشیر من۔ و تو از شعرا
نشنیده۔ خاقانی سے نیست اقلیم سخن را بہتر از من بادشاہ۔ سعدی سے

گہ گر خیال در سرم آید کہ این نم ملک عجم گرفتہ بہ تیغ سخن در می

پس ازین طور دیگران پس شعرا بادشاہ ہستند۔ و ہذاں مرتبہ و تمکنت کہ شعرا یافتند بہ سچ مصوری
را ہم نہ رسید۔ و وکی بسیار غلام می داشت۔ و چہار صد شتر در زیر بار رخت او
می رفت۔ خاقانی در صلہ بہر قصیدہ سہ ہزار بیتا سرخ از منوچہری یافت فیضی منصب
جلیلہ می داشت۔ عنصری و مغزی از زر کشیر بالا مال گشتند۔ و ما نشنیدیم مصوری کہ بہ ہم
چنین دولت کنت ہا یافتہ۔ با بہ تقرب شاہاں اقبال ہا دید۔ و سر فراری و برتری یافتہ پس

اسی تلاش و مصور نام نہاد و سپایم بیا و عفو تقصیر بخواہ۔
 مصور من نخستین گفتم۔ کہ بہ زبان تو عہدہ بر اشدن مشکل است۔ آخر شاعر ہستی۔ جدت
 طرازی می کنی۔ در عربی مقولہ است "الشعر زری بالعلم" کذب و بطلان را بہ صدق تبدیل
 ساختن ستوؤ تست۔ در دروغ در سرشت تست دمن شنیدہ ام کہ شاعری از دروغ فروغ
 می یابد۔ و این از بزرگان منقول است۔ دروغ گورا حافظ نباشد و نیز "الکذب مقراض
 الایمان" ایمان را در تو دخل نیست من چگونه بہ تو بہ سر پیکار بیایم۔ ہر چند می گویم۔ رومی کنی
 خدا زبان ترا زیوں کند۔ کہ زیای می دہد۔

دشاعر این سخن شنیدہ دلیر شد۔ بلکہ شیر شد۔ و یہ یک مہمہ بر مصور حسد کرد
 شاعر یہ معلوم شد با فندگی۔ خواہ معلوم شد با فندگی۔ ترکی تمام شد۔ حالابر من روشن
 شد۔ کہ از کوزہ ہمہ تراود کہ در دست۔ اسی مصور اسی طبل تہی میں ختم شد کمال تو و ظاہر شد
 جمال تو۔ پیش ازین ترا معلوم نبود۔ کہ من مصور ہر فن ہستم۔ و در صورت الفاظ بہ چنین خوبی
 تصویر می کشم۔ کہ اگر رزم نشاط باشد۔ در وجود و چنگ گل و گل۔ میدنا و جام۔ جمع می سازم
 و گریزم عزا باشد۔ در و سامان گریہ و زاری۔ لوازم اشک باری یکجا کردہ۔ فراہم می نمایم و گریزم
 رزم باشد گریز و سنان۔ تیر و پیکان۔ خنجر و تیغ بیدریغ جمع می کنم۔ کہ نظار گیان را لطف
 در اصل نہا شد کہ در قطار ہا سے الفاظ در یابند۔ ازین جہت بر من صادق آید۔ کہ مصور
 فطرت ہستم۔ مصور ہر رنگ ام۔

بہوں ایں قدر عجیب در سر شاعر سربت کرد۔ ناگہ حکیمی پیدا شد و راں مجلس و رو بہ ہر دو
 کردہ گویا شد۔ شاعر! بیشک شما بلبل ہزار داستان سخنوری و طوطی شیریں زبان شکرستان
 معنی پروری ہستید۔ زمرہ پر دازی۔ نغمہ سنجی۔ جدت طرازی۔ سحر بانی۔ جملہ اوصاف در تو
 یکجا جمع اند۔ مگر ہر کہ عجب و امتحان را در دل جاوہد۔ منزلت و وقعت خود را خراب کند
 ہر فن دہر ہنر خوبی دارد۔ بر محل خویش توبہ شک مصور فطرت ہستی۔ یعنی آفرینہ می کنی۔ مگر قلم
 مصور ہم عالمی را مسخر کردہ۔ ہر کاندے را صفحہ ارژنگ نمودہ۔ لالہ و گل۔ بیجان و سلسل
 سر و صنوبر۔ برگ و برگ گل تر۔ چنان می نماید۔ کہ نقل را اصل می سازد۔ و طرفہ ایں کہ

خوانده و ناخوانده حفظ وافر بر دار و محافل و مجالس عیش و نشاط از تصویر ہائے رنگیں و دلکش
روضہ رضوان را فراموش می کند شاعر! نام بزرگان از کار نامہ ہائے تو باقی مانده لیکن بیشہ
ناموران از قلم مصور تازہ مانده۔ پس شہا ہر دو افتخار مطمح و تقاریر عالم و عالمیاں ہستید و ہر یک
را صفت خود مبارک باشد۔

زمانہ بالون ساز و تو بازمانہ مبارک

ہکی و جہیہ دیگر می قلیح کسی صلیح و کسی ملیح۔ خالق البرایا انسان را از خاک بچساں پیدا
نکرده کسی گلخندار است و کسی مشکبار۔ رونی و رنگی۔ ہندی و فرنگی در عادات و اطوار و در
شکل و شباهت بتائن بسیار دارد۔ چنانچہ ارسطو طالیس می گوید۔ کہ تضاد عقول در مردمان
بر اشکال ایشان است و جانوران کہ عقل یک نوع دارند۔ در شباهت اختلاف ہم کم دارند و
مجمولاً انسان طرفہ معجون است یعنی مجموعہ صفات ملکی و عاداتی سہی ۔

آدمی ز ادہ طرفہ معجونست از فرشتہ سرشتہ و ز حیوان
گر کند میل این خود کم ازین و رکن قصد آن شود بہ ازاں

نفس ناطقہ انسانی بر سہ شعبہ منقسم است (۱) نفس مطمئنه یا ملکی (۲) نفس لوامہ یا سبعی (۳) نفس امارہ
یا ہمیمی و این جملہ نفوس ہر یک انسان را بجانب خود می کشد و بصورت عدم اطاعت ناموافقیت
تمام می نماید لیکن انسان آنہا را بہ عقل مطیع و منقاد گرداند۔ بہ ہمیں صورت خود مزاج انسانی از
التمزاج اخلاط متضاد مرکب است یعنی از دم و سودا و صفرا و بلغم مگر قوت حیانت از ایشان حکمت
عملی خاص کار گیرد و مابین انسانی را رواں دارد۔ انیں گزشتہ اگر نظر بر مودات دارند معلوم گردد
کہ ہر شے را موافقت نیست تا وقتیکہ برائے افادہ خود موافق نہ سازند۔ اگر از دریا جوئے
بگشت خود نیارند سود مند نہ گردد۔ ورنہ بصورت دیگر آب دریا طوفان تباہ کن است و آتش
را کہ در ساحتی عالمی را بسوزد۔ چوں بہ احتیاط بکار می برند۔ فائدہ مند گردد۔ بعینہ از وحوش
و آب کہ بعضی از آنہا بہ انسان میل و موافقت ندارند۔ تابع و منقاد می میگرددند۔ الغرض برق

و باران کوہ دوست ابر و باد برائے انسان مفید می توان شد۔ اگر موافقت بہ ایشان نماید
آسیاب کالسد بخاریہ و ایور طیارہ نتیجہ موافقت انسانی است۔ اگر کسی طبائع مردم را موافق خود
بزیاید۔ اور اباید کہ موافق خود سازد و کاری نیست کہ انسان آزارتواند کرد۔

بہ شیرین زبانی و لطف و خوشی توانی کہ پیلے بہ موٹے کشتی

جملہ انبیاء مسل و صلحان دین و ملل را در ابتدا زمانہ ناموافق بود مگر ایشان پر و اہی تکالیف نہ
کرده آخر مخالفان خود غالب آمدند۔ حضرت خاتم النبیین سید المرسلین از کفار سخت تنگ آمدند
مگر قربانش شوم زہے۔ بہت ایشان کہ آتش را آب نمودند و تنگ را موم کردند۔ و وقتی بود کہ
حضرت عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ تیغ خون آشام از نیام کشیدہ بہ قتل آن شخص رفت می آمد و بہ ہماں
موم در اقدام مہینت التزام رسیدہ سر بہ خاک کف پائے آن جناب می نهد و مسطور است۔

حکایت۔ کہ روزی عیسیٰ علیہ السلام می گزشت۔ اہلہی بہ ایشان دو چار شد و سختی پدید
بہ نرعی و خوش خلقی جوایش باز داوند۔ آن شخص آغاز بد خوئی و فرمایگی کرد۔ اما چند آنکہ او
نفرین می کرد۔ ایشان تحسین می فرمودند۔ و ہر چند دے از در مجادلہ در می آمد۔ ایشان طریق
ملاطفت می پیویزند۔ شخصی بد بخار رسید و بہ عیسیٰ گفت۔ چرا ز بول این کس شدہ او قمری کند
و تو مہر می فرمائی۔ او جو رو جفا پیش می برد۔ تو بہ نرعی و لطف پیش می نمائی۔ فرمودند۔ مصرعہ
" از کوزہ ہماں ترا و کہ در دست تہ۔ او چہاں می کند۔ کہ علامت دوست۔ و من چہاں تہ صفت
من۔ من از وی در غضب نمی شوم۔ و آواز من صاحب ادب می شود۔ من از سخن او جاہل
نمی گردم و آواز خوئے و خلق من عاقل می گردند۔ نظم

بچوں نشوم من زو سے افزوختہ	او شود از من ادب آموختہ
من کہ ز دم مایہ دہ جاں شدم	این صفتم و او خدا زان شدم
خلق نکو وصف بزرگان بود	اخلاصت بہ سیرت شیطان بود

و ہم چنین در قصہ یوسف علیہ السلام مذکور است۔ کہ بر در این یوسف با وجودیکہ بہ یوسف
بد سلوکی با نمودند۔ بہ عرض چند در ہم نارد و فروخت نمودند و در چاہ انداختند۔ مگر یوسف بہ ایشان
در آشنائے قحط عظیم کہ در مصر و نواحی آن سہ زدہ بود۔ آن سلوک نمود۔ کہ ایشان لایق

ہمچنین مراعات بہ ہونند و را بنا بر غلہ زر سرخ پد کردہ بہ ستری عطا نمود۔ مطلب این واقعہ
 این است کہ یوسف علیہ السلام را زمانہ اگرچہ ناموافق بود۔ مگر یوسف بہ آن موافقت نمود
 بخلاف آن اگر کسی جواب دشنام بدنت نام و بدو بعوض طہانچہ مشتکی۔ و بعوض مشتک سیلی زند
 نتیجہ اش این باشد کہ آتش نزاع و فساد مشتعل گردد۔ و نوبت بہ مجادلہ بل بہ محاربہ رسد
 و گفتہ اند کہ فلک نامہ نجار بہ کج روی خود کلاہ کج کلاہاں را بر زمین می نهد۔ و گردن سرفرازان
 را می شکند۔ و کسی کہ سرتواضع فرود آرد۔ زمانہ گردیدہ اومی شود۔

تواضع ز گردن سرفرازان بکوت گداگر تو تواضع کند خوی اوست
 و سان الغیب خواجه حافظ رحمتہ اللہ علیہ چہ خوش گفتہ
 بر آستانہ تسلیم سرینہ حافظ کہ گریستیزہ کنی روزگار بستیزو
 و رودکی بریں مضمون گفتہ

رفت آنکہ رفت آمد آنکہ آمد
 مستی مکن نشنود اوستی
 شو تا قیامت زاری مکن
 و مولانا روم نیز گفتہ

باقضا پنجه مزن ای تندوتیز
 و در حدیث قدسی است۔ من لم یصبر علی بلاء۔ ولم یرض بقضائے قلب طلب سبأ سوی
 فلینخرج من تحت سہائی۔ و بریں مضمون است

کہ من دست قدرت ندارم بہ پیچ
 چو نتوان بر افلاک دست آختن
 نہ روزی بہ سر پنجگی می خورند
 کہ حاصل کنند نیک بختی بزور
 بسر پنجه دست قضا بر پیچ !
 ضروری است یا گردشش ساختن
 کہ سر پنجگان تنگ روزی تراند
 بسر مہ کہ بنیا کنند چشم کور

ہمہ فیلسوفان یونان و روم
 نہ اتند کرد آنگیس از قوم

گر کسند میل این شوہر کم ازین و رکنند قصد آں شوہرہ از ان
 ہمانا این مقدمہ کہ مذکور شدہ وال است بر کمال انسانی ہذاں طور کہ انسان ترک غضب
 و شہوت کند و بہ اوج رسد الحق کہ بہشت جائے اوست ۵
 چوں بوم بختیبر مفلکی سایہ بر خراب در اوج سدرہ کوش کہ فرخندہ طاری
 گر قدر خود بدانی قرابت نروں شود نیکو نہا و باش کہ فرخندہ جوہری
 انسان را آلات بدنی و وسائل جسمانی و قوائے عقلی غرضیکہ جملہ جوارح بدیہ شرط مرحمت
 شدہ کہ او وجود را از خواہشات نفسانی باز داشتہ در مدارج ترقی قدم نہد و مرتبہ علی علیین
 حاصل کند۔ و ہر کہ بدیہ اوصاف موصوف است در حقیقت انسان است و نہ حیوان
 محقر۔ بھو اے ۵

تا جان معرفت نکلند ز تہات بہ شخص نزدیک عارفان حیوان محقری
 حکما گفتہ اند کہ انسانیت نہ در ماکل و تشارب است و نہ در تنقل و تذکر و نہ در تولید و
 تناسل۔ اگر ایں می بود فیل بسیار خور جانور است۔ بوز نہ خمیلی ز رنگ و چابک و خردش
 کنند و دوش و طیور اولاد افزانیدہ۔ بلکہ انسانیت چیزی است دیگر کہ از انسان مشرف ۵
 ”قربہی چیز دیگر آہامس چیز دیگر است“ عاقلی را پر سیدند۔ کہ فضیلت انسان چگونہ می باشد
 حالانکہ ہر چارہ اور اور حالت موزونیت بہ چیزے دیگر مشابہت می دہند۔ چہت مگر
 رخسارش را در ملائمت و سرخی بگل۔ و چشم را بہ زنگس مہلا و بہ چشم گاؤ دشتی و بہ دیدک آہو۔
 و لب را بہ لعل و مرجان بہ دور دندان را شبیہ می دہند۔ و زلف را بہ نیفشہ و نافہ و مشک و
 عقبہ و زبان را بہ سوسن۔ و قامت را بہ قیامت و سر و دوشمشاد و صنوبر۔ و رفتارش را
 بہ کبک رفتار می۔ و گفتارش را بہ دستاں سر لے بسیل و شکر خائے طوطی تشبیہ می دہند۔
 گفت۔ زیور عقل است۔ کہ از تزئین انسان دو بالاؤ تکویم آدم زادہ سابق ۵
 عقل است کہ بیاد شرف محکم از دست افزونی حرمت بنی آدم از دست
 پس انسان از عقل کہ یکی از آلائے لم یزلی است تمیز خیر و شر کنند۔ و عالم را بچشم
 عبرت بیند نہ پیدارود۔ کہ دنیا و اربابقا است۔ بلکہ اور ادا را الفنا حیاں کند۔ و حکما گشتہ اند

دنیا سرائے گذشتنی و گزشتنی است نہ جائے نیمہ انداختنی ۵

دنیا پلے است رہگزر و آخرت اہل تمیز خانہ نگیر بند سر پلے

حکمائے ہنہ گفتہ اند کہ دنیا را بحر بے کنار خیال کنید و خود را در آں گل نیلو فری بندارید و میں بحر نہ مغروق شوید نہ مفروق یعنی نہ بہ عالم ملوث گردید و نہ ازاں کنارہ کش شوید۔ بلکہ باچھو نیلو فر کہ بر سطح آب بماند۔ اگر چہ آب ہم زیادہ شود۔ و جائے دیگر آمدہ۔ کہ دنیا مردار است و مردھا و لہ کندہ سگ مردار خوار سے "الدنیا جیفۃ و طلالہا کلاب" بعضی ازاں دنیا را مجوزہ شمار کردہ ۵

دنیا نے است عشوہ وہ دو امتان لیک یا کس نمی بود گئے او عہد شوہری

آستنے کہ این ہمہ فرزند زاد و کشت و گیر کہ چشم دارد از دہسہ ماوری

انبیاء و اولیاء و علمائے را سخین و آئمہ دین۔ دنیا را مزرعہ آخرت قرار دادہ اند۔ این واقعہ راست است "الدنیا مزرعہ الآخرت" و بعض بدیں طور گفتند۔ عالم ناسوت مرات عالم لاہوت است سے نوشتہ اند بہ ایوان جنت المادی کہ ہر کہ عشوہ دنیا خرید و لے برے

پس ۵

در تنگنا سے گنبد دوار و رگزر

مردانہ وار از سر این کار و رگزر

سعی نہاد زین رہ پُر خار و رگزر

غوطہ مخور ز گوہر شاہوار و رگزر

ای دل انیں جہاں مل آزار و رگزر

کار جہاں نہ لایق اہل بصیرت است

چوں می تو اں یہ گلشن روحانیان رسید

در بحر غم ز حرص چو خواہی شوخ چشم

و گفتہ اند کہ بر لے تن پروری کسی را رنج نیاید و او۔ کہ این تن ملک کرم وجود آں است ۵

غافل غافل نمی دانی چہ در نہال تست

آنچہ می ماند زیاراں آنچہ وادی مال تست

جاہلی جاہل گمان آری کہ دنیا مال تست

آنچہ خوردی رزق مور آنچہ پری مشغاک

و ۵

ز نمارہ بدسکن کہ نکر و است عاقلے

آسودہ غارتان کہ گرفتند سا حیلے

دنیا نیز و آنکہ پریشان کنی ولے

دنیا مثال بحر عمیق است پر نہنگ

پس محاصل زندگی و محاسن حیات این است کہ انسان دریں عالم فانی در لذت نفسانی بند نہ باشد۔ بلکہ خیال عقربی مافیہا کند و راحت حقیقی و نجات ابدی را طلبد۔ و جملہ مخلوق و انی کہ باقی ہم اند۔ و رفردوس۔ کہ اعلیٰ ترین بہشت است موجود اند۔ چہ انسان بر زمیناے چند روزہ نمازں شدہ اسیر قیود نفسانی گردد۔ و مشاہدہ جمال انوار حقیقی و دیدار جلال لم نیلی را از دست برد۔ و جمال نیز قدسی بجز صفائی قلب صورت نہ بند۔ و تصفیہ قلب بدون مقہور و مغلوب شدن خواہش نفسانی حاصل نہ شود۔ پس ہر کہ در بند حوادث نفسانی و در بلائے حوائج شیطان قدم نہد۔ از جلوہ پرستی محروم ماند۔ و از انسانیت عمدہ برافشود۔ و در رتبہ تنزل آرد۔ حتی کہ از حیوات عجم خمیس تر ماند۔ اے اشرف المخلوقات نبی آدم ولے سدرہ نشین طارم و چہارم ۵

اسیر لذت تن ماندہ و گرنہ ترا چہ عیشہا است کہ در ملک جان نیاست

قلعہ رہتاس

ملک اثار ناکدل علیینا فانظر و بعد نالے الا تاس

این قلعہ فلک شان کہ ہمہ قصر و ازوہ در می آسمان است۔ یکا از قلاع عظیمہ ہندستان و از آثار قدیمہ عرصہ دوران محسوب می شود۔ و پیمانہ ہمت آن شیر زمان شیر شاہ سوری والا و دومان است۔ کہ سلاطین زمان حواقین جہاں پیش آن چون روباہ مرعوب و خوانین دوران شیاطین گردن کشان و امان مغلوب از بلدہ ہلم بفاصلہ چہار کردہ بجانب شمال مغرب بر ساحل مدیائے کہاں و از اسیبتا سیون دینہ بسافت ہو کردہ بہ سمت جنوب واقع است۔ شیر شاہ سوری کہ پادشاہ کامگار و فرمانروائے عالی مقدار بودہ باصولت شیریں و شوکت ہنربری آن چنان غالب و قاہر می نمود۔ کہ پیش ہیبت و سطوت او شیر فلک ہم چون گریہ روزہ دار ناخن ہیبت در پنچہ اضطرار نہاں کر جسے بنیادش در ۹۴۵ھ مطابق ۱۵۲۲ھ میلادی نہاد الا بعد از انقضای عرصہ ہفت سال چون پیمانہ عمرش لبریز شد در ۹۵۵ھ داعی اجل را لبیک گفتہ اہتمام تعمیرش بہ پیش سلیم شاہ سلیم نمود۔ موزن الذکر کا تعمیر را در ۱۵۲۵ھ میلادی بہ اہتمام ریشہ رقبہ این قلعہ ۱۹۴۴ ایکڑ اراضی است و مشتمل است بر دوازہ دروازہ و دو سیچہ۔ تعدد بروج و کنگرہ ہائش شصت و ہشت و ہزارہ صد و پنجاہ و ششش علی الترتیب است۔ آثارش در بعض جاہا ازوہ تا

پانزویہ ذریعہ و بلندی دیوارش تاسی و سد ذریعہ رسیدہ باعث تحریر این قلعہ راویان صد اشعار و حکیمان
 حقیقت و تائید این نوع بیان فرمودہ کہ چون شہنشاہ شد نشان جنت آشیان سلطان نصیر الدین ہمایوں
 والا و وہاں از تاساعت روزگار و مصاحبت بخت نامہ چار آوارہ و ششت او بار شدہ اندازہ شدہ عازم
 ایران گشت تا از جنگ شیر شاہ مخلصی یا بد شیر شاہ سوزی کہ نام اصلی آن فرید خاں بود و در احسان
 فراموشی و حق شناسی فدیدالہم و چند انحصار بود و پروردگاہ این خاندان و سر آوردہ این دو جوان بودہ
 اخاندان مغلیہ ہستی غداری و در کتب بدعہدی خواندہ حرفی از کتاب فانیامونختہ سلطان موصوف العاقب
 کتاں بوقت مراجعت از جہلم گزشتہ بر ساحل دریگاہاں رسید و سلطان سارنگ و سلطان آدم کرامائے
 مقتدر از گھر پورہ براضلاع بیار و قلاع ہمیشہ واقع دامن جبال و کہسا حکمرانی می نمودند و بہ سبب
 رفعت شان و علو خاندان پیش شاہان زمان و سلاطین گیتی شان وقار و اعتباری تمام می داشتند بہ آن غاصب
 غداری جنگ پیش آمدند و شیر شاہ را آن پیشہ و کوہک کہ نواحی آن مشتمل بر بنگلات بسیار مملو از اشجار شجر دار
 و گلزار پر بہار و مرغزار خوشگوار و دہ نو انہار بود بسیار خوش آمد و خیال تعمیر قلعہ بر نمونہ نلغہ رہتاس واقع ملک
 بہار بغرض استیصال و سرکوبی گھران با اقتدار و حفاظت راہ مسافران ہز زیار و صیانت محمورہ ہا
 قریب جوار در خاطرش خطور کرد و تا دران سامان حرب و ذخیرہ جنگ نمودہ بر مراجعت سلطان نصیر الدین
 ہمایوں از ایراں مستعد جنگ آن شہنشاہ والا شان کرد و مہندار و ساد قوم مذکور را کہ باعث جنگ جدال
 محرک تاثرہ قتال ہر ماہ و ہر سال می بودند خائف و مرعوب سازد و ساسی قوم لکھور و عہد حکومت مغلیہ مصد
 کاہائے شائستہ شدہ مور و اطفاف شاہانہ و عواطف خسروانہ می بودند آوڑہ اند کہ آن سفاک و خونخوار
 و بد عہد و غداری دوازہ پسران سلطان سارنگ خاں را عرضہ تیغ بیدریغ ساختہ نعل ہائے شان را
 برنگرہ ہائے قلعہ آویزاں نمود و بر آترہیب بناب و تخویف عصات و تہیہ غوات الا بقولہ
 ہمیں کہ ظلم جہاں سے کم از راسے تم ہیند شکار نیز روزی کشتہ تیغ ستم کردو
 آن شیر پیشہ و غا و ہر بحر شد و غا از بی تہائی دوران بے بقا و بیوفای جہاں بیو قلعہ ہنگ اجل گشتہ کا تعمیر
 را نام تمام گزاشت و در اندر کوت آثار سجد شاہی و محلات راجہ مان شگھہ بنطرمی آید الا مدرس و مہندم شدہ
 در سقف قصور پزیدگان و طیور آشیانہ ہا سانسہ کہ از ملاحظہ آن بے ساختہ اشعار مفری بر زبان می آید
 از روی یا شری ایواں ہے بینم تہی . و ز قد آن سدی ہی خالی ہی بینم چمن

جای کہ بود آن دستان بوستان شد گری و روبرو مکان ہم بوم و گرس و رامن
 بر جای ظل و جام می گویاں نهاد ستند پی بر جای چنگ نای و فی آواز زارغ او دشمن

مخملہ دوازده دروازہ چند دروازہ ہائے ذیل قابل ذکر است۔ در لشکر خانی کہ در ان لعام می تختہ
 و شیشی کہ مزرب شیشہ ہای بوقلموں بود۔ کابلی کہ خوش بہ کابل است۔ شاہ چاندولی کہ پیش او مرزا شاہ
 چاندولی است سہیل کہ بر ان محلات قابل دید است۔ اکنون فرود گاہ حکام بودہ سمندی ہای گونا گول
 و فرش ہائے بوقلموں وارو۔ خواص خانی کہ پیش آن مرزا سخی خواص خان است۔ طلاقی کہ ہر وقت
 ملاحظہ آن شاہزادہ سلیم بہار شد۔ کتبات سنگ مرمر بر جمیع دروازہ ہائے نصب شدہ کہ عبارات
 بخط طغرای وارو شعری از ان جملہ اشعار کہ بر کتبہ دروازہ لشکر خانی کندہ است اینجا مسطور میگردد۔

ز تاریخ ہجرت گزشت است سال بہ ہند چہل ہشت آمد حبال
 شہر رہتاس کہ اندرون قلعہ واقع است۔ آبادی و رونقش یونانینو نام کم میگردد۔ از ملاحظہ قلعہ و آثار
 این بقعہ دلہائے ناظرین قیق معترف ہونائی و در ان و بی بقای عرصہ یہاں می شود۔

اشک حسرت سے نشان دیند نظارگان آن قدر کز آب آن روی ہمگیر و دریاں
 از فراز سنگ آب اشک چون آید فرو بر زمین سہل نامیدہ شود آب کہاں
 چون رواں منتقی صاف آن آب و ان زانکہ می آید بروں ہر دم ز قلب مومناں
 بوم نعرہ بر فیصلش می زند ہر دم فسوس فاختہ کو کو کند بر قصر آن شہر نریاں
 آہ کجا شد آنکہ بنیادش نہاد و خورد نہاند الاماں از گردش گیتی و دور آسماں

فصیل قلعہ از اشک باری آسماں و حوادث و دریاں و زمانم بانیاں رولے سیاہ پوشیدہ سیاہان
 جہان و راہ نور و ان عرصہ در میاں فصیل بہ آن پختگی ندیدہ سے

بعد از وفات تربت ما دیدہ نہیں جو در سینہ ہائے مردم عارف مزار است
 ساکنان بلا و دامت مار بجیدہ لفقو لے سے

مازہ خواہی و اشتن گرداغ ہای سینہ را گاہی گاہی باز خواں این دفتر پارینہ را
 برای عبرت آموزی و سبق اندوزی بے وفائی و دریاں و بد عہدی زماں می آیند و بزبان می
 آرد۔ کہ قلعہ از قلعہ جہاں واقع از بقاع و دریاں مثل آن ندیدیم فصیل قلعہ کہ از بعض جا ہا

سرسجودی گردد۔ مضبوطی مصالحه اش نگزارد۔ که سنگ از سنگ جدا شود از جایکه منهدم میگردد۔
 قطعہ دیوار بر زمین می آید۔ افسوس نہ شیر شاه باقی ماندہ ہماہوں۔ فقط دلغ غضب و تعدی بردامن
 ظلم و بیداری آن ثبت است۔ کہ تا القراض دوران و انتہائے زمان محو نگردد۔ کی الحقیقت این
 قطعہ مجسمہ عبرت است زیرا کہ از ملاحظہ این سد سکندری ہمہ قصر و دوازده دری آن تخریب و ششدری
 کہ عارض می شود۔ عارض قرطاس از تحمل بار زلف تحریر آن قاصر است۔

ای میسرگر بیانی از سپے ویدار آن	: دریں عبرت ہم بیاموز از درد دیوار آن
ور فراق بانی او سینہ اش مشک چین	شد دلش از کثرت داغ الم گلزار آن
سیر گلزاروش بنمای و ہر گل را بسین	یک نگاه غور و کار راست اندر کار آن
ہست این تاریخ گویا یک بان از انجواں	تا عیان گردد بخوبی بردست اسرار آن
چشم عبرت ہیں کشاء و تدت حق را بہ ہیں	تا نیک ریزی ز اشکت بر دل افکار آن
شیر شاه را ہم سر آمد روزگار و دولتش	ہم سرش را ہم سر آمد بخت ناہنہار آن
بوم نوبت می زند ہر دم بہ نوبت خاتہ اش	زانکہ ویران گشت اکنون کوچہ و بازار آن
اصفہاں نیم جہاں رہتاس بدیم و گر	ہست بر اثبات این دعوی گو آمار آن
بر فصیلت طائر و ہم و خیال کس نشد	زانکہ گشتہ سنگسار از رفعت کہساں آن
طول و عرضش را بہ آسانی ہندس ہم نیا	عمر با باید کہ ہماید کسے اقطار آن
ویر ہا گشتہ کہ فریاد و فغاں ہا میکنند	کس نخورد از خویش و بیگانہ غم و تیمار آن
اینکہ می آید نظر و سپای آن آب و اداں	جمع گردید است آب اشک حسرت باہاں
چشم عبرت بر کشاء و سر شہ جیرت بخش	از تخریب و تگر چوں فرقتاں و دربار آن

دیدہ دل را کشاء و چشم ظاہرین بہ بند
 تا دولت فی الحال گردد مطلع الزار آن

کتاب برائے منشی فاضل ۱۹۲۳ء

پہلے نمبر ۱۔ حدائق البلاغت + بی۔ اے عربی کورس جدید + شعر العجم سوئم۔ چہارم۔ پنجم
 پہلے نمبر ۲۔ ابوالفضل و تراول و سوئم + مقامات جمیدی (مقامہ ۱۸۱۶ء خارج ہر دو میں
 پہلے نمبر ۳۔ تصانیف قافی الف ب + غزلیات نظیری + مخزن اسرار + رباعیات ابوسعید ابوالخیر۔
 پہلے نمبر ۴۔ اخلاق جلالی۔ بحث لغزہ خارج + جہانکشاے نادری۔
 پہلے نمبر ۵۔ ترجمتین۔
 پہلے نمبر ۶۔ جواب مضمون بزبان فارسی

کتاب برائے منشی فاضل ۱۹۲۴ء

پہلے نمبر ۱۔ حدائق البلاغت + بی۔ اے عربی کورس جدید + شعر العجم سوئم۔ چہارم۔ پنجم
 پہلے نمبر ۲۔ ابوالفضل و تراول + رسائل بلاطغرے + حاجی بابا صفہائی + مقامہ ۱۸۱۶ء خارج
 پہلے نمبر ۳۔ تصانیف قافی الف ب + غزلیات نظیری + مخزن اسرار + رباعیات ابوسعید ابوالخیر
 پہلے نمبر ۴۔ ورثہ نادریہ (انتخابات نیوٹنی) + سیر المتاخرین (انوار احمدی) ہیں۔
 پہلے نمبر ۵۔ اخلاق جلالی (کشت نمرہ خارج) + کشف المحجوب سچویری + گلشن راز شرح لاجی
 پہلے نمبر ۶۔ ترجمتین و جواب مضمون فارسی

تحریر

شیخ مبارک علی تاجر کتب اندرون لوہاری دروازہ لاہور

۱۹۱۶ء

ن-م

آخری درج شدہ تاریخ پر یہ کتاب مستعمل
لی گئی تھی مقررہ مدت سے زیادہ رکھنے کی
صورت میں ایک آنہ یومیہ دیرانہ لیا جائے گا۔
